

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

*Карпенко О.Г.,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Система соціальної роботи як діяльність по наданню допомоги людині, сім'ї, групі осіб, які знаходяться у складній життєвій ситуації, шляхом надання матеріально-фінансової, морально-правової підтримки, консультування й обслуговування демонструє реальні можливості суспільства і держави щодо соціального захисту людини. Відомо, що кожна професія характеризується спільними з іншими професіями і специфічними, притаманними лише їй цінностями. Особливості професійних цінностей обумовлені роллю і статусом професії в житті суспільства і конкретної людини.

Підготовка, які і будь-яка діяльність, має певне цільове призначення. Традиційно мета підготовки спеціалістів визначається кваліфікаційними характеристиками, в яких вимоги до професійних якостей носять досить узагальнений характер. У сформульованих таким чином цілях знайшли своє відображення інваріантні аспекти підготовки: знання, уміння, розвиток певних здібностей, якостей. Метою нашої статті є розгляд концепцій підготовки спеціалістів соціальної роботи відносно потреб самоактуалізації, засвоєння соціальних структур у їх видозмінах стосовно індивідуальних способів адаптації, розвитку самоорганізації і самовдосконалення в системі професійної совіти.

Вітчизняні вчені (В. Андрущенко, Л. Дудар, А. Бойко, А. Каплан, А. Капська, В. Луценко, О. Шевнюк та ін.) в основу професійної підготовки студентів закладають діяльнісним підхід з врахуванням необхідної орієнтації майбутніх соціальних працівників на багатоаспектність соціальної роботи, різнопрофільність проблем і потреби різних груп клієнтів.

У ряді досліджень (С. Архіпова, В. Бочарова, О. Госсе, В. Гриньова, І. Курляк, В. Левічева, П. Лузан, В. Семиченко та ін.) підготовка розглядається як процес, цільовим призначенням якого є готовність до виконання професійної діяльності, формування різних видів її діяльності (мотиваційної, змістової, операційної).

Один із російських дослідників проблеми професійного становлення А. Ляшенко [3] передбачає можливу готовність соціального працівника розглядати в кількох варіантах:

– як формування психофізіологічної установки суб'єкта, особистості;

- як сформованість мотиваційної установки на соціальну реальність;
- як професійно сформовані якості у вищому чи середньому спеціальному закладі;
- як здатність до самовдосконалення в професії.

Білоруські вчені М. Дьяченко і Л. Кандибович в структуру готовності до різних видів діяльності включають: позитивне ставлення до діяльності; адекватне вимогам професії риси характеру, здібності, темперамент, мотивації; необхідні знання, уміння і навички; усталені професійно важливі особливості пізнавальних емоційних і вольових процесів [2, с. 18–19]. Оскільки однією з складових готовності, її основою є компетентність, то професійна підготовка повинна, природно, бути спрямованою на розвиток даного феномена, зокрема його складових.

Звичайно на кожному із етапів підготовки соціального працівника домінує певний вид діяльності, який доцільно активізувати. Так, мотиваційно-ціннісна готовність, основним елементом якої є спрямованість особистості, яка обумовлює розвиток компетентності, формується в результаті цілеспрямованого навчання, але успіх навчання при цьому залежить при цьому від мотиваційної сфери особистості, на яку потрібно вплинути, та від бажання суб'єкта змінити її. До речі якраз цей компонент, сприяє посиленню соціально-професійної установки, виробленню певної позиції, що відображає світоглядний критерій.

Змістовий компонент компетентності, що є базою для змістової готовності, формується в результаті навчання і є, по суті, діяльністю по засвоєнню і передачі системи знань, що відображається у змістовому критерії професійної готовності.

Розвиток операційного компонента на основі сформованої мотивації і передбачає домінування діяльності, яка є показником творчої самореалізації. Все це загалом відображено в операційному критерії, наявність якого засвідчує у випускника ВНЗ діяльнісно-поведінковий аспект готовності.

Отже, професійна підготовка соціального працівника включає в себе не лише діяльність педагога і студента, що утворюють процес навчання, але й самостійну діяльність суб'єкта, саморозвиток, засвоєння суб'єктом досвіду шляхом аналізу, осмислення і перетворення сфери діяльності, в яку він включений.

Без сумніву, професійна підготовка повинна бути зорієнтована на модель майбутнього спеціаліста, що відображає структуру його діяльності, а сам процес підготовки має відображати специфіку майбутньої професійної діяльності.

Як зазначає Л. Міщик, підготовка спеціалістів у такій багатогранній, складній за змістом і формами діяльності, як соціальна робота, не може відразу усталитися і почати функціонувати як цілісна система [5]. Зокрема, І. Мигович звертає увагу на дві основні групи: це проблеми вищої освіти в цілому – репродуктивність, навчання, його недостатня практична орієнтованість, відсутність міждисциплінарних зв'язків; а також проблема підготовки спеціалістів соціальної роботи в Україні, коли не маючи науково-обґрунтованих теорій і технологій, вона часто або використовує традиційні елементи (деякі аспекти), або переносить досвід підготовки з інших спеціальностей, або переносить

своєрідну „кальку” з європейських країн [4], при цьому трансформації в реальні умови в усіх трьох випадках виявилися не досить вдалимими.

Перш за все, структура підготовки соціальних працівників, її наукове, методичне обґрунтування, координація перебувають лише на стадії формування. по-друге, ще не набуто досвіду застосування щойно розробленого Державного галузевого стандарту (2005 р.) і показує незаперечну необхідність вивчення його в дії, врахування факторів як на державному, так і на регіональному рівнях. По-третє, аналіз навчальних планів підготовки соціального працівника у деяких ВНЗ України засвідчує або явно виражену універсальність, відсутність об'єкта, якому адресовано весь пакет дисциплін, або надзвичайну роздрібненість навчальних предметів, які часто дублюють як закономірності, так і технології роботи з різними категоріями населення. Та головний недолік діючих навчальних планів полягає в тому, що існує небезпека підготовки спеціалістів, досить компетентних у питаннях аналізу проблем людини, суспільних проблем, але які слабо уявляють собі, як ці проблеми необхідно вирішувати. По-четверте, поряд з підвищенням рівня фундаменталізації професійної освіти важливо забезпечити спеціалізовану підготовку, включаючи нові соціально-орієнтовані спеціалізації з врахуванням регіонального компонента.

Такий багатоаспектний підхід до підготовки соціального працівника і наявні „білі плями” на терені професіоналізації навчального процесу потребували пошуку нових підходів до даного процесу. Так, скажімо, В.Сластьонін вважає, що в основу професійної підготовки має бути покладений системний підхід, особистісно-діяльнісний та індивідуально-творчий [6]. Безперечно, з позиції системного підходу всі ланки підготовки повинні максимально стимулювати активний стан всіх основних структурних компонентів особистості соціального працівника в їх єдності. Враховуючи те, що готовність не можна розглядати окремо від особистості, ми вважаємо, що категорія „готовність” має розглядатися як два взаємообумовлені, взаємопов'язані компоненти: готовність до діяльності і готовність особистості до розвитку і саморозвитку (самовдосконалення, самокорекція, самоуправління). На нашу думку, неможливо об'єктивно вибудувати структуру і зміст кваліфікаційних характеристик лише за допомогою зіставлення теоретичної і практичної моделей професіоналів. Необхідно враховувати вимоги до властивостей, якостей особистості і розвиненості різних компонентів в свідомості, психології і практичної діяльності соціального працівника. Без сумніву, професійно обумовлені якості є необхідною умовою для ефективної діяльності. Але не менш важливим є такі компоненти особистості, як її світогляд, гуманістично-ціннісна орієнтація і соціальна спрямованість. Істотно впливають на особистісні і професійні якості спеціаліста простір соціальних відносин суспільстві, становлення нового типу взаємодії спеціаліста соціальної роботи і клієнта, морально-правовий статус соціального працівника у суспільстві тощо.

Таке розуміння проблеми готовності соціального працівника до професійної діяльності свідчить про зародження нового, соціокультурного етапу в її розвитку, яка в

сучасних умовах є більш складною у зв'язку з появою об'єктивно необхідних функцій соціального працівника. Це, зокрема, стосується діагностичної, соціотерапевтичної, корекційно-реабілітаційної та інших функцій.

Теоретичний аналіз наукових поглядів свідчить про досить серйозну увагу вчених до проблеми професійної готовності соціальних працівників до соціальної роботи і можливості ВНЗ у підготовці до неї. При цьому професійна готовність розглядається з різних позицій:

- як активний стан людини, який проявляється в діяльності;
- як результат діяльності;
- як цілі діяльності;
- як якість, що характеризує установку на вирішення професійних завдань і соціальних ситуацій;
- як передумова до цілеспрямованої діяльності;
- як форма діяльності суб'єкта;
- як цілісне утворення особистості;
- як складова соціально-професійної культури;
- як складне професійно значуще новоутворення особистості [9, с. 211].

Наукове вивчення й аналіз означеної проблеми, а також експертні оцінки педагогів в ВНЗ і соціальних працівників про зміст і рівні готовності спеціалістів до соціальної роботи створили передумови для моделювання професійної готовності соціального працівника до практичної діяльності у соціокультурному середовищі. Щоб модель могла претендувати на науковість, системність і об'єктивність, у ході її розробки ми враховували весь комплекс зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на її становлення, а також керувались наявними вимогами вищої освіти, науки, суспільства до якості підготовки соціального працівника. Слід зазначити, що такі вимоги закладені в Державному галузевому стандарті, моделі соціально-професійної діяльності спеціаліста, кваліфікаційній характеристиці та в інших нормативних документах.

Загалом ми характеризуємо професійну готовність як структурно-функціональну модель. Суть такої моделі полягає в тому, що вона дозволяє виокремити перспективні напрями і проблеми навчального процесу ВНЗ і обґрунтувати умови можливого зближення очікуваної, бажаної і можливої змін особистості соціального працівника.

Саме у соціальній педагогіці моделювання набуває особливого значення у зв'язку з потребою підвищення теоретичного рівня науки, оскільки воно нерозривно пов'язано з абстрагуванням ідеалізацією, завдяки чому відбуваються виокремлення модельованих об'єктів, відображених у моделі. Окрім того, дії з моделями дозволяють досліджувати окремі новоутворення, якості, сторони чи властивості об'єкта. До того ж, не дивлячись на те, що модель багатозначна, у своїй основі вона зводиться до умовного образу (зображення, схеми, опису) конкретного об'єкта чи системи об'єктів.

Як своєрідний аналог реального об'єкта модель відтворює найбільш істотні характеристики особистості і професійної діяльності спеціаліста соціальної сфери;

маються на увазі базові властивості особистості (професійна свідомість і самосвідомість, мотиваційно-ціннісні орієнтації, професійно зумовлені якості особистості), готовність до професійної діяльності (психологічна, світоглядна, змістова, операційно-діяльнісна), готовність до розвитку і саморозвитку (самовдосконалення, самореалізація, самокорекція).

Відомо, що часто такі поняття, як „модель особистості спеціаліста”, „модель діяльності спеціаліста”, „модель підготовки спеціаліста” використовуються як рядоположні. Певною мірою можна погодитися з позицією В. Шаровського [8] і В. Шапіро [7], які зробили спробу розвести ці три поняття. Так, вони вважають, якщо розглядається сукупність якостей і властивостей працівника, то мова йде про модель особистості спеціаліста; якщо дається опис видів діяльності чи проблем, які мають вирішуватись, то в такому випадку мова йде про модель діяльності; якщо ж у моделі представлені такі компоненти, як зміст освіти, його структура, система методів, технологій навчання, то йдеться про модель підготовки спеціаліста.

Згідно з філософським і психолого-педагогічним розумінням моделювання сформулюємо, що вкладається у поняття „моделювання професійної готовності студентів до соціальної роботи”. На наш погляд, – це опис базових основ, характерних властивостей, притаманних спеціалісту, який здійснює свою професійну діяльність у соціальній сфері, має відповідну кваліфікацію, посідає певну посаду і виконує різні професійно-рольові функції.

Таким чином, на основі проведеного дослідження та опрацьованого теоретико-методологічного матеріалу, ми можемо стверджувати:

– по-перше, моделювання професійної готовності соціального працівника неможливо розглядати поза професійною діяльністю, без врахування взаємозв'язку і взаємодії особистості і діяльності. Адже діяльність соціального працівника не може здійснюватись без сформованих необхідно професійних якостей особистості, які проявляються у професійній діяльності, оцінюються, адаптуються і розвиваються з позиції діяльності;

– по-друге, модель готовності спеціаліста, що адекватно відображає діяльність соціального працівника, виступає орієнтиром для вирішення комплексу питань підготовки, відбору, розстановки, атестації кадрів; підвищення професійної підготовки та використання спеціалістів;

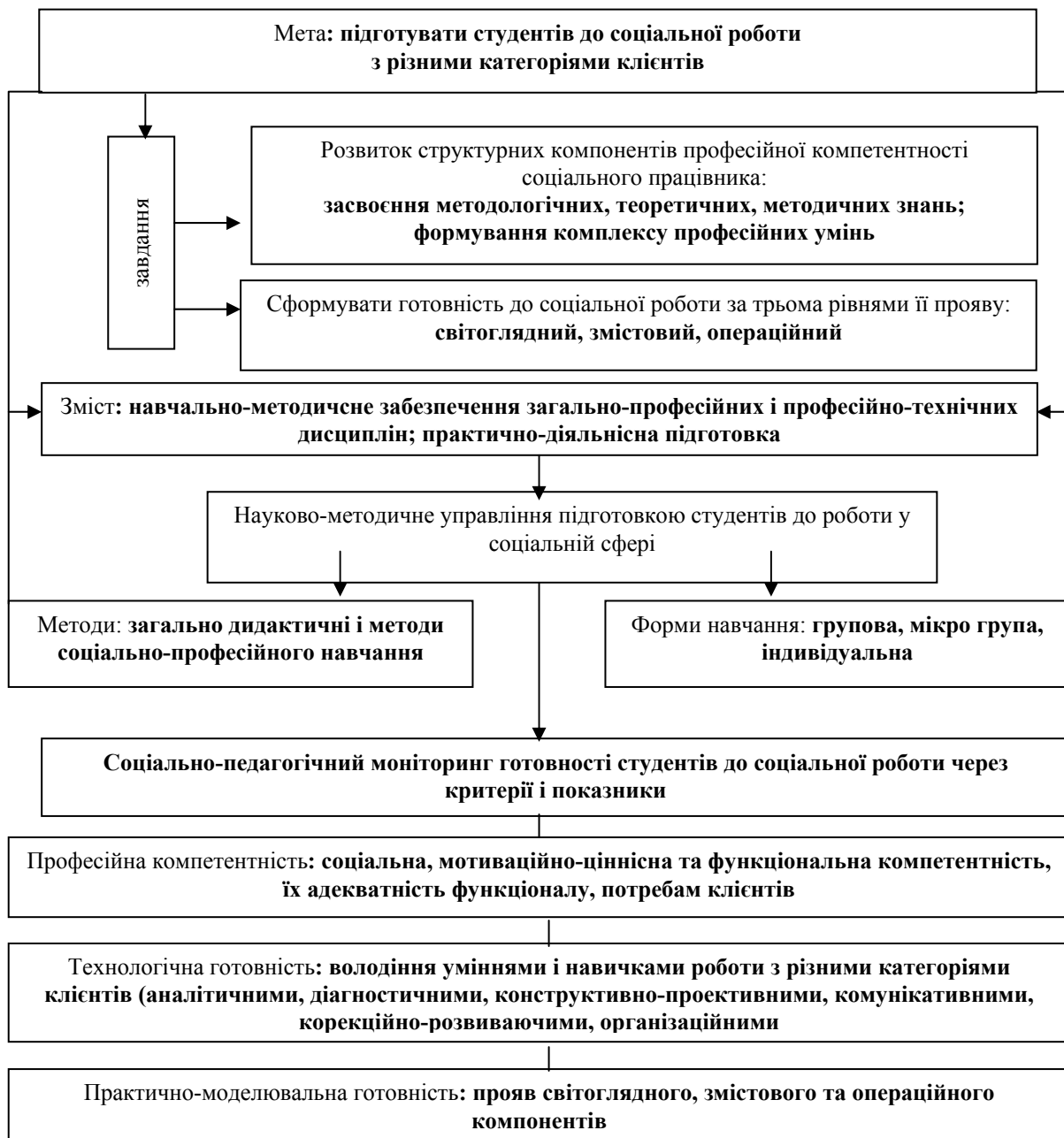
– по-третє, узагальнена прогностична модель професійного розвитку спеціаліста відображає не всі характеристики особистості і діяльності, а лише основні, базові компоненти, виступаючи орієнтиром у дослідженні професійної підготовки спеціаліста соціальної сфери на різних етапах його становлення;

– по-четверте, моделювання професійної підготовки соціального працівника повинне дати можливість ВНЗ розробити на його основі професійно-освітню програму. Тоді закладені в моделі компоненти можуть виступати як педагогічні цілі підготовки спеціаліста, вони також допомагають і у створенні кваліфікаційної характеристики соціального працівника.

І нарешті, модель створює орієнтовну основу для розробки засобів педагогічного

управління професійним становленням і особистісним розвитком соціального працівника. При цьому ми виходимо із визнання того факту, що оптимізація досліджуваного процесу може бути доглянутою в умовах організації особистісно-діяльній освіти.

Взявши за основу ідеї вчених в галузі підготовки спеціалістів соціальної роботи (В. Бочарова, М. Євтух, А. Капська, І. Козубовська, І. Мигович, А. Мудрик, В. Поліщук, В. Сластьонін, С. Харченко та ін.) і узагальнивши досвід практичних спеціалістів, ми розробили модель підготовки студентів до соціальної роботи (див. рисунок 1).

Щодо змістової методологічної основи моделі підготовки соціальних працівників, то наше бачення її перегукується з баченням Г. Бурлаки [1]:

– підготовка спеціаліста в галузі соціальної роботи є процесом, який розгортається не лише за етапами і рівнями підготовки й за послідовністю вирішення завдань введення

студента в професію, забезпеченням програм практичного навчання щодо необхідних аспектів соціальної роботи. Завдяки цьому випускник ВНЗ оволодіває як теоретичними знаннями, так і практичними навичками.

Модель професійної підготовки студентів ВНЗ до соціальної роботи підготовку спеціалістів необхідно розглядати як складну багатоаспектну діяльність, за адекватну організацію якої несе відповідальність адміністрація ВНЗ, за ефективне оволодіння студентами знаннями і навичками – кафедри, викладачі, а за якість їх засвоєння і практичне використання – студенти;

– підготовка спеціалістів в галузі соціальної роботи як будь-яка складна, розгорнута в часі діяльність, має кілька етапів: перший – орієнтовний (адаптивний), коли майбутній спеціаліст знайомиться з соціальною обумовленістю, функціями, місцем і етикою діяльності соціального працівника; другий – це оволодіння теоретичними знаннями, необхідного для соціального працівника широкого профілю: соціологічними, психологічними, педагогічними, соціокультурними; третій етап – це оволодіння практичними навичками, необхідними для соціального працівника, зокрема, навичками спілкування, організація соціальної взаємодії і самодопомоги, вплив з метою реабілітації клієнта чи корекції його поведінки тощо;

– основним шляхом формування готовності соціального працівника до професійної соціальної роботи є професійна освіта і включення в соціально-професійну діяльність. При цьому центральною ідеєю професійної підготовки студентів до соціальної роботи є їх комплексний розвиток як суб'єктів навчально-професійної діяльності і соціально-професійної комунікативної діяльності протягом усього періоду навчання у ВНЗ.

Л і т е р а т у р а :

1. Бурлака Г.Ю. Социальная работа в России: проблемы формирования профессиональной культуры: Дисс ... канд. социол. наук: – М.; 1997. – 181 с.
2. Дьяченко М.Н., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. – Минск: БГУ, 1976. – 193 с.
3. Ляшенко О.І. Особистісно орієнтоване знання як сучасна парадигма проектування змісту освіти // Філософія освіти в сучасній Україні. – К., 1996. – С.339-343.
4. Мигович І.І. До питання про зміст професійної підготовки фахівців соціальної сфери // Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом. – Ужгород: „Art Line”, 2003. – С. 227-230.
5. Міщик Л.І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціальних педагогів у закладах вищої освіти. – Запоріжжя: ЗДУ, 1997. – 370 с.
6. Сластенин В.А. Социальный педагог: готовность к профессиональной деятельности: Научные труды МГПУ. – М.: Прометей, 1995. – 163 с.
7. Шапиро Б.Ю. Проблема целостного подхода в обучении социальной работе // Образование в области социальной работы в России. – М., 1996. – С. 10–15.
8. Шаровський В.О. Методи підвищення ефективності навчання студентів // Сучасні проблеми підготовки інженерних кадрів. – Запоріжжя, 1997. – С. 172–173.
9. Ядвиршис Л.А. Профессиональная подготовка учителя к социально-педагогической деятельности: Дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.08. – Брянск, 2001. – 401 с.

А н н о т а ц и я

В статті визначається суть професійної готовності до роботи у соціальній сфері; виходячи з характеристики основних функцій спеціаліста, розкриваються складові та критерії оцінки готовності до практичної діяльності; на основі теоретичного аналізу моделюється структурно-функціональна модель підготовки студентів до соціальної роботи.